

ОЦІНКА В СЕМАНТИЦІ ПЕРЦЕПТИВНОЇ ЛЕКСИКИ

У статті на матеріалі української, польської та англійської мов розглядаються особливості кодування семантикою перцептивної лексики інформації про ціннісні (оцінні) стратегії людини як суб'єкта перцептивно-інформаційного стану. Розкривається динаміка зміни перцептивно-інформаційного стану людини в ієрархії її ціннісних систем. Установлюються параметри ситуації, які визначають характер оцінки перцептивного об'єкта.

Ключові слова: перцептивна лексика, перцептивно-інформаційний стан, перцептивний об'єкт, перцептивна оцінка, сенсорна оцінка, етична оцінка, емотивна оцінка.

1. Для сучасної лінгвістики чуттєвого сприйняття, як і для будь-якої іншої мовознавчої дисципліни¹, ключовою визнається роль спостерігача. «При розгляді того, як абстрактну систему знаків використовує мовець (і описує конкретний лінгвіст), мовознавство вступає в сферу, яка межує не лише з психологією та філософською прагматикою, а й із сучасною фізикою, де на перший план висувається спостерігач і відповідно зростає роль суб'єктивного початку»².

Як суб'єкт перцептивно-інформаційного стану спостерігач виявляє ознаки багатовимірного феномена. Це може бути суб'єкт споглядання (*Я бачу білий будинок*), суб'єкт свідомості (*Я бачу, до чого ти хилиш*), суб'єкт оцінки (*Я бачу тебе наскрізь*) і т. ін. Багатовимірний статус спостерігача в цьому випадку відбиває різні аспекти перцептивно-інформаційних стратегій людини. «Сприйняття можна представити — у світлі лінгвістичних даних — таким, що складається з двох етапів. Перший етап — фізіологічний, коли орган сприйняття бере участь у ситуації на правах певного знаряддя. Якщо йдеться про зорове сприйняття, то на цьому фізіологічному етапі сприйняття виникає зоровий образ предмета (або ситуації), що має форму, колір, розмір — усі характеристики, які можна спостерігати очима. На другому етапі зоровий образ зазнає ментальної “обробки”; від-

¹ Термін «лінгвістика чуттєвого сприйняття» є умовним поняттям, яке можна використовувати як назву відповідного тематичного розділу мовознавства або окремої мовознавчої дисципліни. Предметом досліджень такої дисципліни в перспективі можуть бути особливості мовного відображення різних аспектів перцептивно-інформаційного стану людини: сенсорно-перцептивних, ідентифікаційних, оцінних і т. ін. стратегій чуттєвого сприйняття. Порівняймо в цьому відношенні назви праць окремих тематичних рубрик лінгвістики чуттєвого сприйняття: *Культпина В. Г.* Лінгвістика цвета. Термины цвета в польском и русском языках.— М., 2001.— 470 с.; *Шаховский В. И.* Лінгвістика эмоций: Основные проблемы, результаты и перспективы // Мир лінгвістики и коммуникации.— Тверь, 2008.— <http://tverlingua.ru>; *Деменчук О. В.* Лінгвістика експерієнцій: динамічні моделі в семантиці лексики чуттєвого сприйняття.— Рівне, 2011.— 416 с.

² *Иванов Вяч. Вс.* Лінгвістика третьего тысячелетия : Вопросы к будущему.— М., 2004.— С. 159.

буваються таксономічна ідентифікація (*побачив березу*), а можливо, також установлення тотожності предмета з апріорною його дескрипцією, вияв властивостей, приписування оцінок (*побачив підходяще дерево*)»³.

Виокремлені етапи сприйняття відображають діалектику співвідношення *універсальності* людської когніції з *унікальністю* класифікаційної діяльності людини. «З одного боку, сприйняття, членування та концептуалізація світу відбиваються в існуванні універсальних поняттєвих категорій, властивих різним мовам. Ці категорії відображають те, *що* ми бачимо. З другого боку, в кожній окремій мові є система специфічних понять, властивих саме цій мові і невластивих іншим — у цих поняттях, як правило, відбивається те, *як* ми бачимо світ. У першому випадку ми маємо справу зі сприйняттям як психофізіологічним процесом об'єктивного порядку, в другому випадку йдеться про суб'єктивований процес накладення концептуальних структур (своєрідної модальної рамки) на предмети, що сприймаються»⁴.

Метою нашої розвідки є опис способів кодування семантикою перцептивної лексики інформації про ціннісні (оцінні) стратегії людини як суб'єкта перцептивно-інформаційного стану, з'ясування того, «*як* ми бачимо світ», на основі перцептивно-оцінних номінацій української, польської та англійської мов.

Перцептивна лексика (перцептиви) становить тематичний клас слів на позначення різних аспектів перцептивно-інформаційного стану людини⁵, тобто внутрішнього (інформаційного) стану, який відображає умови її перцептивного буття або зміну таких умов, пор.: *бачу (спостерігаю)* → *бачу (розумію)* → *бачу (оцінюю)*.

Об'єктом нашого дослідження є слова, що позначають зміни перцептивно-інформаційного стану людини в ієрархії її ціннісних систем: перцептивний стан → стан ціннісних пріоритетів — похідні, ономазіологічна структура або компонентний склад яких містить перцептивні номінації базового (прототипного) рівня категоризації, що слугують для позначення оцінних стратегій суб'єкта перцептивно-інформаційного стану, пор.: *м'якотілий, твердолобий, солодко-мовний, світла голова, темна пляма (на репутації), гарячі почуття* і т. ін.).

Як тематичний клас слів, що відбивають оцінні стратегії людини, перцептивна лексика була предметом аналізу 1) функціонування системи відчуттів людини (гедоністична оцінка — перцептиви на позначення сенсорних відчуттів типу *смачний, ароматний, мелодійний* і т. ін.)⁶, 2) ментальних операцій, що супроводжують сприйняття (епістемічна оцінка — перцептивні предикати пропози-

³ Падучева Е. В. Динамические модели в семантике лексики.— М., 2004.— 608 с.

⁴ Кравченко А. В. Язык и восприятие : Когнитивные аспекты языковой категоризации.— Иркутск, 1996.— С. 16.

⁵ Тематичний клас перцептивів формують номінації, пряме номінативне значення яких містить смисловий компонент, що вказує на перцептивно-інформаційний стан людини. Для ознакових перцептивів такими є компоненти 'відчувати', 'сприймати', 'звучати', 'виднітися', 'блискати' і т. ін., для предметних — 'відчуття', 'сприйняття', 'колір', 'звук', 'запах' і т. ін. У цьому значенні використовуються видові номінації, що об'єднують групи слів на позначення: кольору («коловативи»: білий), запаху («одоративи»: пахучий), смаку («густативи»: кислий), звука («аудіативи»: шум), дотику («тактильні номінації»: м'який), температури («температурні номінації»: холодний), «м'язового відчуття», положення та переміщення тіла у просторі («кінестетиви»: запаморочення голови), світлових коливань («осцилятиви»: мерехтіння), фізіологічних реакцій («фізіологічні номінації»: біль), візуальних стратегій («візуальні номінації»: видимий) і т. ін.

⁶ Wright G. H. von. The varieties of goodness.— London ; New York, 1963.— 222 p.; Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт.— М., 1988.— С. 84–91; Лаенко Л. В. Оценочный аспект семантики одорических прилагательных английского языка // С любовью к языку.— М. ; Воронеж, 2002.— С. 366–373.

ційної настанови на зразок *чути, бачити, відчувати* тощо)⁷, 3) просторового положення спостерігача (просторова оцінка — номінації, що вказують на норму, яка визначає просторову кваліфікацію об'єкта сприйняття, наприклад: *удаліні, недалеко, поряд* тощо)⁸, 4) інтерпретації зовнішніх ознак предмета або людини (експерієнціальна оцінка — похідні на зразок *жахливий, сумний, хворий* вигляд і т. ін.)⁹.

Зазначимо, що загальна орієнтація таких досліджень спрямована більше на вияв певної оцінної характеристики учасників перцептивної ситуації, ніж на з'ясування особливостей кодування семантикою перцептивної лексики інформації про ціннісний (оцінний) стан справ узагалі. Ідеться про реалізацію ідеї загального перцептивно-оцінного семіозису, в основі якого лежить єдиний семантичний механізм, що регулює перцептивно-оцінну номінацію. Механізм координує перцептивно-оцінний семіозис відповідно до реалізованих у заданих умовах пізнання ціннісних (оцінних) стратегій суб'єкта перцептивно-інформаційного стану. Такі стратегії покликані дати оцінну кваліфікацію перцептивному об'єкту¹⁰.

Ключовими визнаються стратегії:

1) оцінності (позитивна або негативна оцінка перцептивного об'єкта, пор.: *чорна пляма* — «що-небудь негативне, яке ганьбить кого-, що-небудь» (ФСУМ¹¹, II, 649); *black mark* — «something you have done that makes people consider you as bad in some way» (CIDE, 131); *чорноротий* — «який злісно лається, поширює наклепи тощо» (СУМ, XI, 360); *czarne podniebienie* — «o kimś szczególnie złośliwym, napastliwym» (SJP); *солодкомовний* — «який уміє гарно, цікаво, захоплююче говорити» (СУМ, IX, 448); *śłodkośpiewny* — «śpiewający słodko, miłym głosem» (SJP);

2) експресивності (образна характеристика перцептивного об'єкта — образність мовного знака підкреслює ознаку номінації), пор.: *кисла міна* — «невеселий, незадоволений і т. ін. вираз (обличчя)» (ФСУМ, I, 491); *kwaśna mina* — «mina wyrażająca niezadowolenie» (SJP); *black-browed* — «scowling, gloomy, forbidding» (WTNIDELU, 225); *bright as a button* — «very clever and quick-witted» (ODCIE, 17);

3) інтенсивності (оцінка, що вказує на ступінь підсилення, перевищення або послаблення, неповноту якості перцептивного об'єкта), пор.: *голосний* — «шум-

⁷ Арутюнова Н. Д. Знач. праця.— С. 110–120.; Падучева Е. В. Знач. праця.— С. 199.

⁸ Яковлева Е. С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия).— М., 1994.— С. 21–54.; Кравченко А. В. Знач. праця.— С. 53–56.

⁹ Кустова Г. И. Типы производных значений и механизмы языкового расширения.— М., 2004.— С. 360–362.

¹⁰ Залежно від характеру відповідності якостей тіл матеріального світу своїм прообразам перцептивні об'єкти умовно поділяються на об'єкти первинної та вторинної якості. Об'єкти первинної якості концептуалізуються через так звані первісні (початкові) якості (протяжність, форма, густина, рухомість), що повністю невіддільні від тіл матеріального світу, в якому б стани ті не були; ідеї цих якостей, що виникають у процесі мислення, подібні до самих якостей тіл. Об'єкти вторинної якості концептуалізуються через якості, що не існують у самих тілах у тому чуттєвому вигляді, в якому вони сприймаються людиною (колір, звук, смак, запах, тепло тощо). Впливаючи на органи чуття, такі якості «викликають у свідомості ідеї, не схожі з агентами, які їх породили» (див.: Новая философская энциклопедия : В 4 т.— М., 2010.— Т. 3.— С. 218). У своєму дослідженні ми орієнтуватимемося винятково на об'єкти вторинної якості, оскільки саме вони розкривають гносеологічні (інтенціональні) настанови перцептивної поведінки суб'єкта пізнання. Як гносеологічне явище, об'єкти вторинної якості виявляють риси інтенціональних об'єктів — феноменів, що засвідчують ознаки інтерпретації суб'єктом сенсорно-перцептивної або ціннісної характеристики об'єкта пізнання.

¹¹ Список скорочень див. у кінці статті.

ливий, гомінкий» (СУМ, II, 116); *холоднуватий* — «трохи холодний» (СУМ, XI, 120); *czzerwona* — «mający odcień czerwony» (SJP); *czerwony jak upiór* — «mający silne rumieńce, bardzo zaczerwienioną twarz» (SJPPWN, 315); *loud* — «(of sound) having exceptional volume or intensity» (RHWUD); *pitch-black* — «extremely black» (RHWUD);

4) сенсорних відчуттів (гедоністична оцінка перцептивного об'єкта), пор.: *солодкий* — «який має приємний смак» (СУМ, IX, 446); *słodki* — «(o zapachu) miły, przyjemny; (o dźwiękach) łagodny» (SJP); *sweet* — «pleasing; delightful» (RHWUD);

5) естетики (оцінка перцептивного об'єкта з позицій уявлення про прекрасне або огидне), пор. оказіональні номінації: *ніжно-блакитний (шалик)*; *брудно-жовтий (туман)*; *brudnobiały (obłok)*; *(turn) nasty brown*; *nice-blue (sky)* і т. ін.;

6) вияву емоцій (емотивна оцінка перцептивного об'єкта), пор.: *чорний* — «важкий, безпросвітний, безрадісний» (СУМ, XI, 354); *chłodny* — «przen. obojętny» (SJP); *cold* — «characterized by lack of feeling or sociability; unemotional» (PED, 163).

Розглянемо докладніше способи і характер кодування оцінних стратегій семантикою ознакових і предметних перцептивів.

2. Учасників, які представляють ситуацію «оцінна характеристика перцептивного об'єкта» в семантиці ознакових перцептивів, умовно розподіляємо за змістом оцінюваного об'єкта. «Семантичний зв'язок оцінних слів і позначень об'єкта оцінки здійснюється на базі аспекту оцінки (основної змінної), яка визначає ознаки об'єкта, за якими він оцінюється»¹². Основна змінна, реалізуючи певну семантичну роль, характеризує зміст відповідного типу оцінного значення. Ключовими є перцептивний, етичний та емотивний типи оцінного значення перцептивів. Кожний із них містить оцінку об'єкта залежно від того, «який саме параметр ситуації піддається оцінці і за якою “шкалою” він оцінюється мовцем у той чи інший бік, що відхиляється від норми»¹³.

В аспекті перцептивної оцінки об'єкт оцінюється за параметром підсилення (оцінка за ступенем інтенсивності якості перцептивного об'єкта), пор.: *czarniutki* — «forma zdrobniała: o odcieniu intensywnym od czarny» (SJP). В основі такої оцінки лежить так званий тіміологічний принцип ранжування елементів універсуму за ступенем їх важливості, цінності та значущості¹⁴. Оцінка за таким параметром передбачає перцептивну кваліфікацію перцептивного об'єкта за ступенем його якості. На відміну від параметричного значення (яке кодує інформацію про психофізичні характеристики перцептивного об'єкта), оцінне значення реалізує компоненти, що фіксують відхилення — посилення (перевищення) або послаблення (неповноту) якості перцептивного об'єкта. У цьому випадку перцептивне враження суб'єкта підпорядковане його ціннісній настанові, оскільки у фокус уваги потрапляють ознаки, нехарактерні для перцептивного об'єкта в режимі «інертної перцепції» (сприйняття «за умовчанням»). За таких обставин суб'єкт осмислює якість перцептивного об'єкта як таку, що не відповідає заданим для цього об'єкта прототипним (психофізичним) і, як результат, ціннісним параметрам.

Одним з учасників, який фіксує відхилення від заданих параметрів, є компонент, що вказує на недостатній (послаблений) ступінь вияву перцептивної

¹² Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки.— М., 1985.— С. 13.

¹³ Плузьян В. А. Общая морфология : Введение в проблематику.— М., 2003.— С. 309.

¹⁴ Пеньковский А. Б. Очерки по русской семантике.— М., 2004.— С. 75–76.

якості¹⁵, пор.: «Półkulista lampa na długim łańcuchu rzuciła czerwona [‘niezapewnie czerwone’] światło» (SJP). Основними морфологічними засобами вираження атенуатива в українській, польській та англійській мовах є суфікси *-уват / -юват (-аст / -яст, -ав), -aw, -ish*, пор.: *холоднуватий* — «трохи холодний» (СУМ, XI, 120); *червонястий* — «трохи червоний» (СУМ, XI, 300); *чорнуватий* — «трохи чорний» (СУМ, XI, 361); *chłodnawy* — «nieco chłodny» (SJP); *czarniawy* — «prawie czarny» (SJP); *coldish* — «somewhat cold» (MWUD); *reddish* — «slightly red in colour» (CIDE, 1189). Реалізуючи зміст ‘послаблений ступінь’, атенуатив указує на певну уявну шкалу, в межах якої маркує ділянку мінімуму, що засвідчує вияв малої кількості або ступеня якості перцептивного об’єкта, пор.: *trochu* — «до деякої міри; небагато, мало» (СУМ, X, 286); *nieco* — «zaimek liczebny nieokreślony, komunikujący o niedużej ilości rzeczy lub osób bądź o niewielkim stopniu cechy; trochę» (USJP); *slight* — «small in amount or degree» (CIDE, 1352).

Відхилення по шкалі в бік максимуму реалізує компонент, який указує на надмірний (перевищений) ступінь вияву якості перцептивного об’єкта¹⁶, пор.: *чорномазій* — «дуже смуглий» («— Шубу одягай! Замерзнеш у степу, — гукнув їй якийсь літній, чорномазій, як циган, козак» — СУМ, XI, 359). Зазначений компонент указує на міру якості, яка «оцінюється з погляду відповідності — невідповідності необхідній, бажаній або передбачуваній для певної ситуації його величині»¹⁷, пор.: «Йшлося вже до осені, — темні хмари, аж чорнувати, снували по небу» (СУМ, XI, 361). Часто ситуацію «перевищення» семантика перцептива передає через компонент, який містить зміст ‘відхилення від норми’, пор.: *czarny jak noc* — «bardzo czarny, kruczoczarny» (FSJP); *pitch-black* — «extremely black or dark as pitch» (*a pitch-black night* — RHWUD) :: *night* — «the period of darkness between sunset and sunrise» (там же) — відхилення через зміст ‘надмірність’ у напрямку: *darkness* (‘absence or deficiency of light’) → *pitch-black* (‘absence or deficiency of light in an extreme degree; exceedingly’). Ситуація «надмірність» оцінюється певною мірою несхвально, оскільки набуває статусу незвичайного явища, пор.: «It was *pitch black*, unrelieved even by starlight» (ODCIE, 17), що потенційно може ускладнити сенсорно-перцептивне функціонування суб’єкта, пор.: «Then the red lights came on and L Detachment sprang out into the *pitch-black night*, unsure of exactly where they were. If she opened them, she wouldn’t see anything; once the lights were turned off down here, it was *pitch-black*» (BNC).

Слід зазначити, що оцінка «відхилення» характерна для тієї ситуації, яка охоплює зовнішнє поле суб’єкта сприйняття. За таких обставин оцінний перцептив зазвичай «прописує» у своїй семантиці інкорпорованого суб’єкта сприйняття, семантична роль якого зводиться до оцінки а) зовнішнього стимулу, пор.: *as black as ink* — «very dark, so that one cannot see clearly» (ODCIE, 17); б) внутрішнього стимулу, пор.: *чорно перед очима* — «уживається при вказівці на велику втому, знесилення організму (від важкої роботи, хвороби, переживання і т. ін.)» (СУМ, XI, 356). Така оцінка передбачає осмислення «відхилення» в напрямку фіксації погіршення візуального контакту з подальшою імплікацією несподіваного, непередбачуваного, незнайомого тощо, пор.: «They moved cautiously from

¹⁵ Див.: Вихованець І. Р., Городенська К. Г. Теоретична морфологія української мови. — К., 2004. — С. 134. У морфології такий компонент називають атенуативом (див.: Мельчук І. А. Курс общей морфологии. — М.; Вена, 1998. — С. 99), або модеративом (див.: Князев Ю. П. Грамматическая семантика : Русский язык в типологической перспективе. — М., 2007. — С. 182).

¹⁶ Пор. лексичну функцію Excess у праці: Йорданская Л. Н., Мельчук И. А. Смысл и сочетаемость в словаре. — М., 2007. — С. 325.

¹⁷ Пеньковский А. Б. Знач. праця. — С. 122.

the entrance to the tunnel, already having to feel their way with their hands. Ahead it was *as black as the Pit*» (ODCIE, 17) — «надмірність» оцінюється негативно за принципом «чим більше, тим гірше».

Ще одним складником ситуації «перцептивна оцінка» є компонент, який вказує на вияв повного, подекуди найвищого, ступеня якості перцептивного об'єкта, пор.: *чорний* — «найтемніший» (СУМ, XI, 352); *чорнісінький* — «зовсім, дуже чорний» (там же, 356). Акцентуючи увагу на повноті ступеня якості, зазначений компонент засвідчує якість перцептивного об'єкта як таку, що виявляє максимум інтенсивності. Такий максимум також осмислюється як певне відхилення, а тому співвідноситься з ціннісним складником ситуації, пор.: «За півроку був *чорнісінький*, як його татонько, абіссінський король. Вона з ним пішла в клініку шкірних хвороб, щоб йому якомось відновили білий колір шкіри, але там їй сказали, що це справжнісінька чорна негритянська шкіра і що тут уже нічого не вдієш»¹⁸.

На відміну від перцептивної оцінки, яка зосереджує увагу на ціннісному ставленні до об'єкта (візуального) сприйняття, етична оцінка охоплює учасників, семантичні ролі яких зорієнтовані на зміст «мовець схвалює / не схвалює вчинення певної дії»¹⁹. Основною аксіологічною категорією, що засвідчує тип етичної оцінки, є «оцінність».

Ідею «оцінності» втілює компонент, який вказує на позитивну або негативну оцінку того, що представлено перцептивним об'єктом, пор.: *чорний* — «перен. властивий злісній, низькій, підступній людині» («Руки білі, а сумління *чорне*» — СУМ, XI, 354); *czarny* — «zły, niegodziwy, niezycziwy, szkodliwy, zgubny» (*Czarna niewdzięczność* — SJPPWN, 308); *black* — «outrageously wicked: deserving unmitigated condemnation» (a *black deed* — WTNIDELU, 224).

Інформація про етичну оцінку може бути реалізована через компонент «тенденційний характер оцінки дій перцептивного об'єкта», пор.: *sweet* — «having pleasant disposition and manners» (OED). Якщо оцінність розглядати в межах уявної шкали «прескриптивність», то інформацію, яку містить зазначений компонент, можна співвіднести з точкою, що фіксує мінімум обов'язкових дій, які створюють передумову ціннісного ставлення до об'єкта. За таких обставин оцінка має мінімально прескриптивний характер, оскільки дії об'єкта, що підлягають оцінюванню, лише задають напрямок оцінки стосовно певного екстремуму шкали «добре — погано» (зрештою, людина, яка виявляє негативні або позитивні риси характеру, не завжди поводить відповідним чином), пор.: «At luncheon she was *sweet* to me at once» (OED).

У випадку, якщо оцінка зміщується в бік медіуму обов'язкових характеристик, у фокус уваги потрапляє компонент, який вказує на зумовлений (що виникає за певних умов) характер оцінки дій перцептивного об'єкта, пор.: *soft-hearted (tender-hearted)* — «easily moved by fear, pity, sorrow, or love» («Terry was very *tender-hearted* when women and children were concerned» — OED). На відміну від попереднього, зазначений компонент характеризує об'єкт оцінки з погляду його актуальних якостей. Такі якості стають об'єктом оцінки з урахуванням тимчасового, подекуди рекурентного характеру їх вияву в аксіологічному просторі суб'єкта оцінки. Накладаючи на такі якості загальнооцінну рамку, суб'єкт оцінки орієнтується на одиничну або періодично повторювану дію (вчинок), яка й ініціює відповідне (ціннісне) ставлення, пор.: *black* — «indicating dis-

¹⁸ Гашек Я. Пригоди бравого вояки Швейка. — <http://www.e-reading.org.ua>.

¹⁹ Плузган В. А. Знач. праця. — С. 311.

grace, censure, liability to punishment, etc.» («Write Curzon down, Denounced <...> Put a *black* cross against the name of Curzon» — OED).

Точку «максимум обов'язкових дій / властивостей» представляє компонент, який указує на абсолютний (безвідносний) характер оцінки дій перцептивного об'єкта. Такі дії кваліфікуються як перманентна характеристика об'єкта, що визначає ціннісний статус об'єкта в обсязі екстремумів «добре», пор.: *white* — «highly prized, precious» («Take vp Isaac, þi son so *whyte*» — OED) або «погано», пор.: *czarny* — «zły, niegodziwy, złowrogi, złośliwy, niezyczliwy, szkodliwy, zgubny» («Przed skonaniam muszę odkryć twym oczom moją *czarną* duszę» — SJP). У деяких випадках екстремуми абсолютної оцінки можуть бути реалізовані у вигляді полярних значень енантіосемічного перцептива²⁰, пор.: *blue* — «characterized by rigid morals; puritanical» («a *blue* Sunday city» — WTNIDELU, 240) та *blue* — «characterized by indecency or obscenity» («a *blue* language» — там же). Енантіосемію слід розглядати як один з варіантів метонімічного зсуву, який у цьому випадку передбачає зміщення фокуса уваги в межах ситуації «мораль», пор.: *idecent* — «morally offensive, esp. in a sexual way» (CIDE, 719). Характерно, що на позначення «непристойної поведінки» обрані мови залучають номінації з інших перцептивних сфер: густативної (смакової), як в українській мові, пор.: *солоний* — «перен., розм. виразний, дотепний, але грубий; пристойний» («Регоче гурт, кидає *солони* дотепи, насмішки» — СУМ, IX, 451), або тактильної, як у польській мові, пор.: *ostrzy, cięty dowcip* — «uszczypliwy, złośliwy dowcip» (FSJP).

Варто зазначити, що зміст перманентної характеристики об'єкта може бути також зумовлений чинником референційного виміру, пор.: *чорноротий* — «який злісно лається, поширює наклепи тощо» («Тьху, сказився б ти, ікластий чорте! Знову збував мене, знову все переплуталось. І що він собі думає, цей *чорноротий* Блюм» — СУМ, XI, 360) — грамема 'означеність', показником якої є вказівний займенник, засвідчує постійний характер дії (поведінки) об'єкта. Пор. в англійській мові: «As beautiful and as wholesome as you may be on the outside, I shall reveal you for *the black-hearted* trickster that you are» (BNC).

Реалізація етичним перцептивом сценарію зумовленої оцінки фокусує увагу на компоненті 'каузація оцінки перцептивного об'єкта', пор.: *blacken sb's character / name* — «make sb's character (through idle gossip etc.) seem worse than it really is» («Some of the press reports amount to an attempt to *blacken the character* of someone who is still a highly respected public figure» — 'каузувати, щоб Р [character to seem worse than it really is]' — ODCIE, 69). У цьому випадку семантика перцептива репрезентує обох учасників ситуації «каузація» — каузатора та каузоване, реалізуючи сценарій так званої непрямой директивної каузації²¹. Суть такої каузації полягає в тому, що каузатор, спричиняючи зміну стану або умови соціального (етично-оцінного) статусу каузованого, робить це із залученням третьої сторони (власне, для неї створюється прецедент для оцінювання²²). Натомість третя сторона вже директивно виносить вердикт негативної оцінки. З цього погляду третя сторона є своєрідною альтернативою сумнівному, подекуди неможливому використанню перформатива: **Я чорню їх*. Крім того, звертає на себе увагу епістемічне значення, виражене інфінітивними зворотами *to seem, to appear*, пор.: *blacken* — «make infamous; cause to appear immoral or vile» (CD,

²⁰ Див.: Тараненко О. О. Енантіосемія // Українська мова : Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови) та ін.— К., 2004.— С. 172.

²¹ Song J. J. Causatives : Semantics // Encyclopedia of language and linguistics : In 14 vol.— Cambridge, 2005.— Vol. 3.— P. 267.

²² Пор.: Булыгина Т. В., Шмелев А. Д. Грамматика позора // Логический анализ языка : Языки этики.— М., 2000.— С. 225.

572). Такі компоненти, реалізуючи зміст 'припущення', представляють каузацію як опосередковану дію. Для самого ж каузатора така дія кваліфікується як «мета скомпрометувати каузоване»: каузатор компрометує каузоване і досягає успіху завдяки кооперації з учасником, який «втілює задум» каузатора. Таким чином, каузація має характер непрямого директивного спонукання до зміни стану каузованого. Саме через це «етичні» дієслова на зразок *чорнити* часто тлумачаться як інтерпретаційні дієслова (інтерпретативи). Наголошується, що такі дієслова «не позначають ніякої конкретної дії або стану, а слугують лише для певної інтерпретації (кваліфікації) іншої, цілком конкретної дії або стану»²³. Зокрема, такі номінації, як рос. *изобразить в черном цвете, очерняют, обелять, представляют в розовом цвете*, кваліфікуються як комбіновані інтерпретації (комбінуються етична та логічна кваліфікації дії)²⁴.

Ситуацію емотивної оцінки передають компоненти, які характеризують емоційність як ціннісний (значущий) складник пізнання. «Якісна специфіка емоційного відображення дійсності полягає в тому, що воно відбиває не властивості самих речей, а їх значення для життя людини»²⁵.

Основним складником ситуації «емотивна оцінка» є компонент, який указує на емотивну оцінку перцептивного об'єкта, пор.: *холодний* — «який ставиться до кого-, чого-небудь цілком байдуже, не виявляє пристрасті, захоплення» (СУМ, XI, 119); *chłodny* — «*przen. obojętny*» (SJP); *cold* — «showing no warm or friendly feeling» (OED). Учасників, які уточнюють компонент емотивної оцінки, ми визначаємо за параметрами емотивності, афективності та експресивності.

Параметр «емотивність» визначає оцінку емоційного ставлення суб'єкта до перцептивного об'єкта. Така оцінка є ситуативною в тому розумінні, що вона передбачає ціннісну характеристику певного стану справ, пор.: *чорний* — «важкий, безпросвітний, безрадісний» (*чорна безнадія, чорний жсах, чорне горе* — СУМ, XI, 354); *czarny* — «*smutny, trudny do zniesienia, pełen nieszczyć*» («*Czarny okres w czyimś życiu*» — SJPPWN, 309); *black* — «unrelievedly sad, gloomy, or calamitous» (*black season* — WTNIDELU, 224). Оцінка в цьому випадку засвідчує зумовленість емоційного ставлення суб'єкта сприйняття властивостями самого об'єкта. За таких обставин об'єкт виконує роль своєрідного ініціатора, який «нав'язує» певне оцінне ставлення до себе з огляду на (ситуативні) відхилення, які в цьому об'єкті фіксує суб'єкт перцептивно-інформаційного стану, пор.: *brudnoczerwony* — «*czzerwony robiący wrażenie brudnego*» («*Łampy poczęły korcić brudnoczerwonym światłem*» — SJP).

Особливою в цьому відношенні є група сенсорних емотивів²⁶. Орієнтуючись на семантичну роль суб'єкта перцептивно-інформаційного стану, такого типу перцептивна лексика реалізує зміст 'емоційна реакція суб'єкта на перцептивний або рецептивний подразник', пор.: *ślodki* — «o dźwiękach: łagodny, harmonijny» (SJP), *rancid* — «smelling or tasting unpleasantly sour» (PED, 230), *sweet* — «pleasing to the taste; having a pleasant taste or flavor» (CD, 6107).

²³ Апресян Ю. Д. Основания системной лексикографии // Языковая картина мира и системная лексикография. — М., 2006. — С. 145.

²⁴ Там же. — С. 150.

²⁵ Шаховский В. И. Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка. — М., 2008. — С. 36.

²⁶ Сенсорні емотиви належать до групи так званих синестемічних номінацій. За визначенням, «синестемія» (букв. «співвідчуття + співемоції») — це взаємодія між відчуттями різних модальностей (рідше — між відчуттями однієї модальності) і між відчуттями та емоціями, результатом яких на другому сигнальному рівні є перенесення значення, у тому числі перенесення значення у звуко-символічному слові (див.: Воронин С. В. Синестезія і звуко-символізм // Психолінгвістическіе проблемы семантики. — М., 1983. — С. 120).

Сенсорні емотиви реалізують ідею ціннісного ставлення суб'єкта перцептивно-інформаційного стану до результату каузації його сенсорних реакцій. У цьому випадку спостерігається перенесення уваги з власне перцептивного складника в сферу сенсорної оцінки. Така оцінка ґрунтується на системі гедоністичних переваг, ціннісна характеристика яких зумовлена ступенем фізичного впливу на суб'єкта перцептивно-інформаційного стану (органи чуття), пор.: *girkuiy* — «який має своєрідний їдкий, різкий смак» :: *rizkuiy* — «занадто сильний, міцний або яскравий, що неприємно діє на органи чуття» (СУМ, VIII, 564); *stodki* — «o zapachu: miły, przyjemny, czasem mdławy, w większym natężeniu odorująco» (USJP); *bitter* — «having a sharp taste that is usually more disagreeable than sourness» :: *sharp* — «affecting the senses or sense organs intensely especially in flavour» (PED, 80; 815). Як можна помітити, ціннісний складник, який представляє сенсорну оцінку, указує на підсилення. Однак підсилення в цьому випадку осмислюється як ступінь фізичного впливу на суб'єкта перцептивно-інформаційного стану. Реакція на дію такого впливу осмислюється як вияв пріоритету в ціннісній настанові суб'єкта. Учасник, який фіксує подібний пріоритет, акцентує увагу на дисбалансі почуттів, що можна кваліфікувати як відхилення в сфері емоційного стану суб'єкта, пор.: *sweet* — «pleasing to the taste; having a pleasant taste or flavor» (CD, 6107) :: *pleasing* — «giving pleasure or satisfaction» (там же, 4549). Семантика сенсорних емотивів інколи реалізує компонент цільового учасника ситуації порівняння, залучаючи інформацію про прототипний еталон сенсорних відчуттів, пор.: *słodkiy* — «який має приємний смак, властивий цукрові, медові і т. ін.» (СУМ, IX, 446); *gorzki* — «mający ostrą, nieprzyjemny smak, taki jak piołun, gorczyca itp.» (SJP); *sour* — «having a tart or acid taste, such as that which is characteristic of unripe fruits and vinegar» (OED).

Параметр «афективність» визначає оцінку ступеня емоційного ставлення до перцептивного об'єкта, пор.: *gariyuiy* — «надзвичайно напружений» (*gariyca roboty (becida)* — СУМ, II, 37); *goracy* — «bardzo żywy, pełen zapału, żarliwy» (*gorące oklaski* — SJP); *hot* — «informal. extremely exciting or interesting; sensational or scandalous» (*a hot news story* — RHWUD).

Семантика перцептивних афективів кодує інформацію про ступінь вияву емоцій або почуттів. Тому такі перцептиви, як правило, «прописують» у семантиці компонент, який засвідчує емотивний аспект підсилення, пор.: *tyazkuiy* — «значний за силою прояву; значний за глибиною (про почуття, душевні страждання)» («Тяжку журбу понесли селяни й у свої домівки...» — СУМ, X, 344). До афективів також належать номінації, які демонструють ступінь зацікавленості суб'єкта. Такі номінації мають особливі референційні властивості: «вони передбачають презумпцію існування одиничного об'єкта, який вони оцінюють»²⁷, пор.: *shocking-pink, stunning-pink, razюче-білий, божевільно-білий*.

Параметр «експресивність» визначає оцінку емоційного ставлення суб'єкта перцептивно-інформаційного стану. Показником такого ставлення служать «емоційні кінеми»²⁸. Як номінативний показник зовнішнього вигляду об'єкта оцінки ім'я учасника емоційної кінеми реалізує компонент 'образ, супутній емоціям або почуттям', пор.: *chorniuy* — «нахмурений, занепокоєний, сумний» («Командир чорніший ночі» — СУМ, XI, 354); *kwaśny* — «posępny, ponury» («Pani jakaś kwaśna, panna także nie w humorze, i chłód wieje nieustanny z twarzy pana, pani, pannu» — SJP); *black-browed* — «frowning, scowling» («Sheridan was dining with the *black-browed* Chancellor» — OED). Сюди ж можна віднести фразеологіч-

²⁷ Вольф Е. М. Знач. праця.— С. 45.

²⁸ Шаховський В. И. Знач. праця.— С. 98.

ні номінації на зразок у *romi czorno* — «хто-небудь дуже сердитий, лютий» (ФСУМ, II, 950); *czerwony jak burak, rak, piwonia, indyk, upiyr itp.* — «mający silne rumieńce, bardzo zaczerwienioną twarz» (SJPPWN, 315); *black looks* — «angry or revengeful looks» (PDEI, 20).

3. Семантика предметних перцептивів представляє категорію оцінності у вигляді етичного та емотивного типів оцінного значення, пор.: *тепло* — «перен. доброта, щирість; доброзичливе ставлення до когось» (СУМ, X, 79); *ciepło* — «o stanie dodatniego, przyjemnego wzruszenia» (SJP); *warmth* — «an excited or fervent state of the feelings» (OED).

Ключовими компонентами семантики предметних перцептивів «етичного» типу є смисли позитивної і негативної оцінки, пор.: *світла пам'ять* — «уживається для вираження позитивного ставлення при згадці про померлого» (СУМ, VI, 40) та *чорна пам'ять (хто, що)* — «уживається для вираження негативного ставлення при згадці про кого-, що-небудь» (СУМ, VI, 40). Вони реалізують ціннісне ставлення суб'єкта до перцептивного об'єкта у межах прескриптивної шкали, яка фіксує оцінку дій або властивостей об'єкта за параметром кількісного відношення, пор.: *czarny charakter* — «osoba o złych skłonnościach, występna» (SJP) — мінімум негативної оцінки (skłonność — potencjalna właściwość, posiadanie cechy, która się może ujawnić; podatność, predyspozycja, tendencja; trwałe upodobania, zamiłowania, pociąg do czegoś); *чорна справа* — «підступна, брудна справа, що викликає загальний осуд» (СУМ, XI, 354) — медіум негативної оцінки (підступність — це злий намір, який, однак, прикривається показною доброзичливістю); *чорна невдячність* — «зло замість вдячності за зроблене добро» (СУМ, V, 254) — максимум негативної оцінки (компонент 'зло' задає точку екстремуму шкали).

Зауважимо, що немає чіткої межі визначення оцінки за параметром кількісного відношення, оскільки саме оцінювання передбачає численні інтерпретації об'єкта оцінки, зумовлені чинником певного стану справ. У цьому випадку етичні перцептиви часто функціонують як квазіпредикати, актантну позицію яких заповнює семантична змінна «склад ситуації»²⁹. Основна функція предикатів, валентність яких заповнює зазначена змінна, — відсилати до конкретної ситуації, що належить до класу «дій» («учинків») ³⁰. З цього погляду «склад ситуації», на яку орієнтується (у сферу дії якої входить) етичний перцептив, визначатиме кількісний статус оцінки. Так, мінімально прескриптивна оцінка номінації *czarny charakter* може набути статусу медіальної оцінки в ситуації, яка описує періодично повторювану поведінку об'єкта (пор.: «*Obydwa są to czarne charaktery, zachowujące się z prostackim cynizmem*» — FSJP), або максимальної оцінки в ситуації, що засвідчує ознаки перманентної характеристики об'єкта оцінювання (пор.: «*To materiał na czarny charakter; to człowiek naprawdę bez skrupułu i serca!*» — SJP).

Слід відзначити, що позитивна оцінка задається на прескриптивній шкалі лише екстремумом. Так, номінація *світле око* в когось — «хтось порядний, чесний, безкомпромісний, справедливий і т. ін.» (ФСУМ, II, 585) — реалізує точку максимуму оцінки в контексті будь-якої ситуації, пор.: «У кожній редакції газети, журналу тощо є так зване “світле око”. У парламенті цим “світлим оком” є сенат. Він “шліфує” кожний нормативний акт, який вийшов зі стін нижньої па-

²⁹ Семантична змінна «склад ситуації» — це вираз, який описує, «що, власне, відбувається в ситуації» (див.: *Филипенко М. В.* Семантика наречий и адвербиальных выражений.— М., 2003.— С. 37).

³⁰ Там же.— С. 38.

лати, не допускаючи сумнівних, суперечливих, не підтверджених фінансово і кадрово норм»³¹. Очевидно, що вихідним аксіологічним орієнтиром для людини є міра добра як максимум позитивного³². Будь-яке відхилення від цієї міри кваліфікується як аксіологічне пониження в ранзі, яке засвідчує негативний оцінний статус об'єкта, оскільки об'єкт у такому випадку осмислюється як недовершений, недосконалий, як такий, що «не дотягує» до чесноти, пор.: *black mark* — «mark of bad conduct, failure, etc.» («Her continual lateness was a *black mark* against her promotion» — OALDCE, 85). Відхилення від міри поганого (зла) як максимуму негативного в бік позитивного у принципі також можливе, зокрема в ситуації виправлення, намагання віднайти «шлях істинний», пор.: *темна пляма* — «що-небудь негативне, яке ганьбить кого-, що-небудь» («Пригода, який досі був *темною плямою* на совісті бригади, так раптово зробив крутий поворот і, мовби нічого не трапилось, став поряд з усіма, як рівний з рівним» — ФСУМ, II, 649). Однак таке відхилення засвідчує тенденцію усунення дисбалансу, повернення до точки позитивного максимуму.

Основним компонентом семантики предметних перцептивів «емотивного» типу є зміст емотивності, який указує на оцінку емоційного ставлення суб'єкта перцептивно-інформаційного стану. Такий зміст є ключовим компонентом семантики температурних номінацій, пор.: *холод* — «перен. безпристрасне ставлення до кого-, чого-небудь, відсутність зацікавлення, цілковита байдужість» (СУМ, XI, 113); *ciepło* — «o dobrym, serdecznym ustosunkowaniu do kogoś lub czegoś, o przyjemnej, serdecznej atmosferze» (SJP) — температурні показники емоційності (холод як коасціат байдужості, ворожості, неприязні тощо; тепло як коасціат сердечності, чуйності, душевності тощо).

Перцептиви зазначеної тематичної групи представляють емотивну оцінку через (а) вияв певного ставлення (пор.: *холод* — «вияв відчуженості, неприязні, ворожості» — СУМ, XI, 114); (б) недостатність вияву певного ставлення (пор.: *chłód* — «brak życzliwości» — USJP); (в) відсутність вияву певного ставлення (пор.: *chłód* — «nieokazywanie uczuć» — там же).

Відтворюючи сценарій емотивної оцінки, учасники перцептивів групи (а) реалізують семантичну змінну «характер ставлення» — компонент, який указує на характер ставлення суб'єкта оцінки до об'єкта оцінювання. Такого типу змінна звичайно заповнює валентність дієслів тематичного класу поширення, пор.: «Як говорила [мама], то завжди нарозтяг, і хоч річ її була ласкава.. — *холодом несло* від її ласкавої річі» (СУМ, XI, 114). Внутрішня форма таких дієслів указує на те, як суб'єкт оцінки виражає своє ставлення до об'єкта, пор.: «*Mrozem powiało* od mowy krylewskiej i orozycja nowego otrzymała bodźca» (SJP). У зв'язку з цим перцептивна лексика груп (б) та (в) демонструє дещо зворотну тенденцію. Реалізуючи семантичну змінну «спосіб ставлення», такі перцептиви описують певну схему (тип) поведження суб'єкта оцінки, пор.: «*Chłopic miał* piękne niebieskie oczy, lecz w oczach tych *czaił się chłód*» (SJP). Зауважимо, що така змінна характеризує ставлення суб'єкта оцінки як його внутрішню (інгерентну) властивість, яка засвідчує скоріше потенційність ставлення до об'єкта оцінки, ніж актуальний вияв такого ставлення, пор.: «Ale potrafił się także [Chopin], zwłaszcza w różniejszych latach, otoczyć takim *chłodem*, że trudno się było do niego

³¹ *Маляренко В.* Чи веде двопалатний парламент до федералізації держави? — <http://www.dt.ua/1000/1550/65859/>

³² Закономірно, що в мові з цієї причини більша кількість аксіологічних номінацій — саме з від'ємним знаком, які часто не мають своїх позитивних корелятивів, пор.: *blackmail* — **whitemail*, *чорна пляма* — **біла пляма*, *czarny charakter* — **biały charakter*.

zblízyú» (там же). Закономірно, що вияв ставлення в цьому випадку часто зумовлений певною причиною, яка й актуалізує відповідну схему поводження суб'єкта оцінки, пор.: «Може бути, що *несхожість* у поглядах внесла певний *холод* у відносини подружжя Ковалевських. Так чи інакше, вони розійшлись» (СУМ, XI, 114).

Семантика перцептивної лексики кодує інформацію про оцінку характеристики перцептивного об'єкта в перспективі перцептивних (оцінка зовнішнього вигляду об'єкта сприйняття), етичних (позитивна або негативна оцінка об'єкта сприйняття) та емотивних (емотивна оцінка об'єкта сприйняття) стратегій суб'єкта перцептивно-інформаційного стану.

Зміст кожної стратегії визначають параметри ситуації, які оцінюються. Для перцептивної стратегії визначальним є параметр ступеня інтенсивності, що фіксує відхилення (послаблення, перевищення або повноту) вияву якості перцептивного об'єкта в зовнішньому полі спостереження суб'єкта перцептивно-інформаційного стану. Ключовим для етичної стратегії є параметр прескриптивності, що визначає ціннісне ставлення суб'єкта перцептивно-інформаційного стану до об'єкта сприйняття в обсязі вчиненої цим об'єктом дії. Визначальними для емотивної стратегії є параметри емотивності, афективності та експресивності. Вони засвідчують оцінку об'єкта сприйняття в обсязі емоційного ставлення суб'єкта перцептивно-інформаційного стану.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

СУМ	— Словник української мови : В 11 т.— К., 1970–1980.
ФСУМ	— Фразеологічний словник української мови.— К., 1993.— Кн. 1–2.
BNC	— The British National Corpus.— http://www.natcorp.ox.ac.uk .
CD	— The Century Dictionary : In 8 vol.— New York, 1911.— 7046 p.
CIDE	— Cambridge International Dictionary of English.— Cambridge, 1995.— 1773 p.
FSJP	— Słownik frazeologiczny języka polskiego.— Warszawa, 2008.
MWUD	— Merriam-Webster's Unabridged Dictionary.— Springfield, 2000.
OALDCE	— Oxford advanced learner's dictionary of current English : In 2 vol.— Moscow, 1982.— Vol. 1.— 544 p.
ODCIE	— Oxford dictionary of current idiomatic English : In 2 vol.— Oxford, 1990.— Vol. 2.— 685 p.
OED	— Oxford English Dictionary.— Oxford, 2009.
PDEI	— The Penguin Dictionary of English Idioms.— London., 1994.— 305 p.
PED	— The Penguin English Dictionary.— London, 2002.— 1045 p.
RHWUD	— Random House Webster's Unabridged Dictionary.— Seattle, 2000.
SJP	— Słownik języka polskiego : W 11 t.— Warszawa, 1997.
SJPPWN	— Słownik języka polskiego PWN : W 3 t.— Warszawa, 2002.
USJP	— Uniwersalny Słownik języka polskiego PWN.— Warszawa, 2004.
WTNIDELU	— Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unbridged.— Springfield, 1981.— 2662 p.

(Рівне)

O. V. DEMENCHUK

EVALUATION IN THE SEMANTICS OF THE PERCEPTION VOCABULARY

The paper focuses on information about evaluative strategies of man as a subject of perceptual-informational state, it being coded in the semantics of perception vocabulary of the Ukrainian, Polish, and English languages. The dynamics of perceptual-informational state changes in the hierarchy of man's evaluative systems are revealed. The parameters of a situation that determine the nature of perceptual object evaluation are established.

Key words: perception vocabulary, perceptual-informational state, perceptual object, perceptual evaluation, sensory evaluation, ethic evaluation, emotive evaluation.